

ارزیابی راهبردهای توسعه‌ی پایدار کیفیت محیطی مناطق روستایی

سید اسکندر صیدایی

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه اصفهان

سکینه کرشاهی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه اصفهان

sakinekaramshahi@yahoo.com

چکیده

روستانشینی شکل ویژه‌ای از استقرار و معیشت انسان و جلوه بارز اقتصادی و اجتماعی است که با نظامی کم و بیش پایدار در طی قرون متمادی دوام یافته است. نقش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای، ملی، بین‌المللی و پیامدهای توسعه نیافتگی مناطق روستایی چون فقر، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری و ... موجب توجه جدی به توسعه روستایی و تقدم آن بر توسعه شهری گردیده است. در سالهای اخیر توجه به برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاههای روستایی و کیفیت محیطی مناطق روستایی به منظور یافتن مطلوب‌ترین وضعیت سازگاری بین فضا و جامعه، در دستور کار سازمانها و نهادهای توسعه روستایی قرار گرفته است. بر این اساس تمامی فعالیت‌های منسجم و منظمی که به منظور ساماندهی و بهسازی محیط کالبدی سکونتگاههای روستایی انجام گرفته، مورد توجه برنامه‌ریزان واقع شده است. آن‌ها می‌کوشند تا بستر مناسبی برای توسعه کالبدی سکونتگاههای روستایی فراهم آورند و می‌کوشند تا رویکردی مناسب برای توسعه مناطق روستایی، شناسایی فرصتها، چالش‌ها، نقاط قوت و ضعف و امکانات توسعه همه‌جانبه و پایدار کالبدی در عرصه‌های روستایی و نیز رویکردهای و سیاست‌های توسعه روستایی با تأکید بر توسعه کالبدی در برنامه‌های خود قرار دهند. در این تحقیق هدف بررسی راهبردهای توسعه‌ی پایدار کیفیت محیطی مناطق روستایی است که روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی می‌باشد. نتیجه بدست آمده از تحقیق بیانگر این است که با توجه به مشکلات ساختاری-کارکردی مناطق روستایی، باید توسعه سکونتگاههای روستایی در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی با در نظر گرفتن رویکردهای توسعه پایدار بوده چرا که سکونتگاههای روستایی با شدت و ضعف متفاوت با چالشهایی نظیر فقر، نابرابری درآمدی، مهاجرت‌های روستایی و تخلیه روستاها، غفلت از مدیریت کالبدی و فضایی و آسیب‌پذیری بالای سکونتگاههای روستایی روبه‌رو هستند و می‌توان دریافت که ارتباط بین رویکردهای پایدار و کیفیت محیطی بسیار لازم است.

واژه‌های کلیدی: توسعه کالبدی، کیفیت محیطی، توسعه روستایی، توسعه پایدار.

مقدمه

در حال حاضر، سهم زیادی از چالش‌های توسعه مربوط به عرصه‌های روستایی است که با توجه به شاخص‌های کالبدی، زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی و دیگر شاخص‌ها در شرایط ناپایدار به سر می‌برد و پیامدهایی نظیر نابرابری‌های منطقه‌ای و شهری-روستایی، تخریب محیط زیست و نابرابری در فرصت‌های اقتصادی-اجتماعی را به دنبال داشته است. این وضعیت نتیجه‌ی حاکمیت رویکردهای سنتی توسعه، نظام سیاسی-اداری متمرکز و برنامه‌ریزی بخشی است (توکلی و رستمی، ۱۳۹۲).

از این رو، از دهه ۱۹۸۰ به بعد، توسعه پایدار در کانون توجه قرار گرفت و برنامه‌ریزی توسعه در سطوح گوناگون ملی، ناحیه‌ای، محلی، شهری و روستایی در چارچوب اصول توسعه‌ی پایدار باز تعریف شد. در این راستا، تبدیل روستا به عرصه‌ی قابل زیست برای نسل‌های فعلی و آتی با تأکید بر بهبود و توسعه‌ی روابط انسانی-محیطی مستلزم فرایندی مستمر و نظام‌مند است که با اقدامات مقطعی و ناهماهنگ، نمی‌توان بدان دست یافت (سعیدی، ۱۳۷۷)، اما برای برنامه‌ریزی توسعه‌ی پایدار روستایی قبل از هر چیز مستلزم شناخت ناپایداری‌ها و میزان پایداری سکونتگاه‌های روستایی است تا بر پایه‌ی آن بتوان به انجام اقدامات هماهنگ و مناسب در راستای پایداری آنها پرداخت (توکلی و رستمی، ۱۳۹۲).

در سالهای اخیر توسعه روستایی تغییرات مهمی را پشت سر گذاشته و عمدتاً به معنای اعم خود در قالب توسعه پایدار و با دیدگاه سرزمینی بوده است. در دیدگاه سرزمینی که در مناطق روستایی اغلب تحت عنوان سیاست‌های توسعه یکپارچه روستایی شناخته می‌شود به همه بخش‌های اقتصادی و اجتماعی بر اساس بهره‌برداری از توان‌های محلی توجه شده و همچنین مشارکت میان سازمان‌های خصوصی و نهادهای دولتی در تمام عرصه به چشم می‌خورد. در این راستا تجربیات بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه جهان نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی کیفیت محیطی مناطق روستایی عمدتاً با رویکرد سرزمینی و در بستر توسعه پایدار به انجام می‌رسد و پیوند ابعاد پایداری در برنامه‌ریزی توسعه پایدار مناطق روستایی یک مسأله مهم است و از آنجا که محیط کالبدی بستر مناسبی برای توسعه پایدار فراهم می‌آورد، اتخاذ یک رویکرد نظام‌مند در برنامه‌ریزی کالبدی با در نظر گرفتن رویکردهای محیط‌گرایی، حفاظت‌گرایی و جامعه‌گرایی امری حیاتی است (پورطاهری و نقوی، ۱۳۹۰).

در ادبیات توسعه و رویکردهای وابسته به آن مبحث کیفیت محیطی و تلاش در جهت ارتقاء این شاخص در سطوح جوامع شهری و روستایی از اهمیت بسزایی برخوردار است. چه بسا که بهبود وضعیت اقتصادی، اجتماعی، خدماتی و زیست محیطی سکونتگاه‌های انسانی در قالب افزایش کیفیت محیطی در این گونه نواحی نقش تعیین‌کننده‌ای در پیشرفت و تعالی جامعه دارد. در این بین توجه به کیفیت محیط به ویژه در نقاط روستایی که برپایی و روند گسترش آنها پوندی مستحکم با طبیعت دارد از توجه و اهمیت شایانی در برنامه‌ریزی‌ها برخوردار می‌باشد (فاضل‌نیا و همکاران، ۱۳۹۲).

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای-اسنادی است که از ابزارهایی مانند فیش برداری از کتاب‌ها، مقالات، نتایج سمینارها و جستجو در شبکه جهانی اینترنت استفاده شده است.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

در چارچوب دکترین جدید، برای غلبه بر چالش‌های پیش روی توسعه روستایی در آستانه هزاره‌ی سوم، «اندیشه‌ی توسعه پایدار» تئوری‌مبنایی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی تلقی شده است؛ در چارچوب تئوری توسعه پایدار، اجتماعات روستایی و انسان روستایی با زمین زیر پایش به گونه‌ای توأمان و یکپارچه مورد نظر قرار می‌گیرد؛ زیرا پایداری فضای روستایی ناظر بر ایجاد توازن میان انسان، محیط و فعالیت‌های اقتصادی اوست، به تعبیر دیگر توسعه پایدار نقطه توازن و تعادل در جهت تحقق اهداف توسعه در هر یک از ابعاد محیطی، اجتماعی و اقتصادی اوست؛ امری که در چارچوب پارادایم‌های گذشته به تعارض میان هر یک از ابعاد توسعه انجامیده است (منشی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳).

روستا یکی از عرصه‌های پایدار و بسیار کهن سکونت جمعی انسان است و شامل فضاهای عمومی است که زندگی اجتماعی در آن شکل می‌گیرد. تحولات قرن بیستم چهره روستاها و شیوه زندگی و روابط اجتماعی روستاییان را ابتدا به آرامی و آنگاه با شتاب بیشتری دگرگون کرد. اقتصادی و صنعتی شدن کشورهای مغرب زمین و اتخاذ راهبردهایی در بسیاری از کشورهای جهان سوم موجب شد تا پیامدهای منفی مانند مهاجرت و جابجایی شدید جمعیتی، افزایش شدید شکاف بین مناطق شهری و روستایی و غیره حادث شود (نقوی و همکاران، ۱۳۹۱). در نتیجه پیامد این عوامل برنامه ریزان روستایی توجه اساسی خود را به سمت توسعه پایدار سوق دادند و کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه در سال ۱۹۸۷ توسعه پایدار را به عنوان توسعه‌ای که نیازهای حال حاضر جامعه را بدون به خطر انداختن توانایی‌های نسل‌های آینده برای برآورده کردن نیازهایشان تأمین کند، تعریف کرده است (Nzier, 2005). توسعه پایدار حفظ انعطاف پذیری لازم برای پاسخ به آینده است. اما در شرایط فنی می‌توان توسعه پایدار را به عنوان مسیر توسعه معرفی کرد که در گستره آن حداکثر رفاه انسانی برای نسل‌های امروزی، بدون کاهش رفاه برای نسل‌های آینده در نظر گرفته شود. پیشرفت به سوی توسعه پایدار نیاز به تغییرات در هر سه سطح محلی، ملی و بین‌المللی دارد (Oecd, 2001). استراتژی توسعه پایدار روستایی به طور گسترده مرتبط است با افزایش رشد محلی و منطقه‌ای، توجه به فعالیت‌های ساکنان روستایی و توانایی حفظ منابع برای آینده است (ISRDS, 2000).

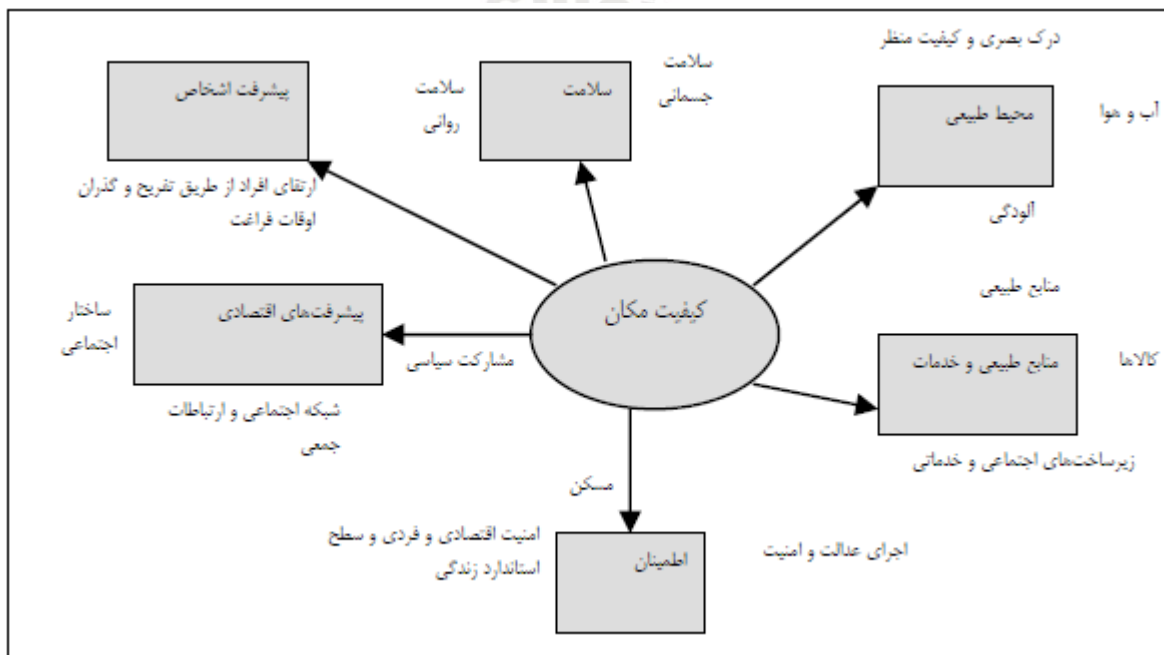

واژه کیفیت در زبان لاتین (qual) به معنی چیزی و چه و quality به مفهوم چگونگی آمده و qol از نظر واژه به معنی چگونگی زندگی است و در برگیرنده تفاوت‌های آن است که برای هر فرد منحصر به فرد بوده و با دیگران متفاوت است (زنگنه، ۱۳۸۱).

وان کمپ و همکاران کیفیت مکان یا محیط را بدین شکل بیان کرده‌اند؛ مکانی با کیفیت مناسب، که بتواند احساس رفاه احساس رفاه و رضایتمندی را برای ساکنان آن از طریق ویژگی‌های فیزیکی-کالبدی، طبیعی و اجتماعی بوجود آورد (وان کمپ و همکاران، ۲۰۰۳). توکلی و همکاران (۱۳۸۲) در بحث از رفاه اجتماعی روستایی به موضوع کیفیت مکان در روستاها پرداخته و تعریفی این چنین از کیفیت محیط ارائه می‌دهند؛ فرایندی است در برگیرنده مجموعه اقدامات، برنامه‌ها و فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، محیطی و کالبدی در راستای کاهش آسیب پذیری روستاییان در روستاها، بطوری که شدت و ضعف اقدامات و برنامه‌های اجرا شده باید همگام با آسیب پذیری روستاها باشد و بتواند منجر به کاهش محرومیت اجتماعی و مکانی، انزوای جغرافیایی و اقتصادی-اجتماعی و نهایتاً سبب افزایش پایداری در معیشت و ندگی روستاییان گردد (توکلی و همکاران، ۱۳۸۲).

بحث کیفیت محیط ریشه در مباحث کیفیت زندگی دارد. کیفیت زندگی به مثابه مفهومی چند بعدی و با اهمیت در زندگی جوامع امروزی، در بسیاری رشته‌های علمی از جمله برنامه‌ریزی و طراحی شهری نفوذ یافته است. کیفیت محیطی، مجموعه خصوصیات و ویژگی‌های محیط است که بر انسان و سایر ارگانیسم‌ها تأثیر می‌گذارد. کیفیت محیطی، سنجش وضعیت محیط در ارتباط با نیازمندی‌های یک یا چند جنبه و یا برای نیاز یا خواسته هر انسان است (داداش پور و روشنی، ۱۳۹۲).

میشل در مدل کیفیت محیطی، سعی کرده است اجزای مختلف سازنده کیفیت محیط را بکار گیرد. در این روکرد، کیفیت زندگی مشتمل بر سلامتی، محیط و منابع طبیعی، پیشرفت‌های اقتصادی و ارتقای جایگاه اجتماعی افراد و ایجاد امنیت می‌باشد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۸).

شکل ۲: اجزای سازنده کیفیت مکان (وان کمپ و همکاران، ۲۰۰۳).

از طرفی دیگر امروزه در ادبیات برنامه‌ریزی و توسعه مباحث کیفیت محیطی به عنوان یک اصل اساسی پیوسته مورد نظر برنامه‌ریزان و مدیران است. همچنین در بحث‌های مربوط به کیفیت محیط، تنها زیستن مهم نیست، بلکه شرایط بهتر زندگی که در آن توازن، هماهنگی، مطلوبیت و برابری عادلانه، زمینه‌های لازم را برای زندگی همراه با سلامت، امنیت، آسایش، آرامش، نشاط، خلاقیت و زیبایی پدید آورد، مدنظر می‌باشد (فاضل نیا و همکاران، ۱۳۹۲).

در زمینه سنجش پایداری سکونتگاه‌های روستایی، پژوهش‌های متعددی انجام شده که عموماً نشانگر وضعیت ناپایداری بوده و مؤید این نکته است که توجه به پایداری روستاها از اولویت‌های برنامه‌ریزی روستایی است.

آقایاری هیر (۱۳۸۳)، در سطح بندی پایداری روستاهای بخش هیر از توابع شهرستان اردبیل، به شاخص‌سازی بر اساس خصوصیات نظام‌های پایدار در قالب ماتریس اندام وار توسعه‌ی پایدار پرداخته و در این راستا، ۸۵ معرف را ملاک قرار داده است. نتایج گویای آن است که اغلب سکونتگاهها در طبقه‌ی متوسط قرار می‌گیرند؛ همچنین، مشخص شد که عامل وضعیت طبیعی و جمعیت روستاها بیشترین همبستگی را با پایداری توسعه روستایی دارد.

فرجی سبکبار و همکاران (۱۳۸۹) به بررسی پایداری روستایی در چهار بخش شهرستان فسا پرداختند. نتایج نشان داد که بین ابعاد پایداری (اجتماعی، اقتصادی، محیطی) روستاهای منطقه‌ی مورد مطالعه تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

بریمانی و اصغری لقمجانی (۱۳۸۹) ناپایداری زیست محیطی ۱۰۱ روستاهای سیستان، از مدل ارزیابی چندمعیاره استفاده کردند. نتایج نشان داد که تمامی روستاهای منطقه دارای مراتبی از ناپایداری زیست محیطی است، به طوری که ۸۱/۲ درصد روستاها در شرایط ناپایداری شدید یا بسیار شدید است. نتایج بررسی قدیری معصوم و همکاران (۱۳۸۹) در ارزیابی

پایداری اقتصادی روستاهای دهستان کوهین شهرستان کبودر آهنگ نشان داد که این دهستان از نظر پایداری در وضعیت متوسط به پایین و بیش از شصت درصد روستاها در وضعیت تقریباً ناپایدار قرار دارند. همچنین، خسروبیگی و همکاران (۱۳۹۰) به ارزیابی پایداری روستاهای شهرستان کمیجان با استفاده از شیوه‌ی چند متغیره‌ی فازی- تاپسیس پرداختند. نتایج ارزیابی در سطح ۶۲ شاخص و ۴۹ سکونتگاه روستایی نشان داد که میانگین پایداری پایین‌تر از حد متوسط بوده و بنابراین، سطح پایداری روستاهای شهرستان در حد پایین ارزیابی شده است. بر اساس نتایج پژوهش مولس و همکاران (Moles et al, 2008) در زمینه‌ی سنجش پایداری ۷۹ سکونتگاه روستایی نمونه‌ی کشور ایرلند، سکونتگاه‌های با جمعیت بیشتر پایدارترند؛ اما این موضوع در مورد همه‌ی سکونتگاه‌هایی که در یک گروه جمعیتی قرار دارند، صدق نمی‌کند و همه‌ی آنها در یک پایداری نیستند.

بحث و یافته‌ها

بحث‌های توسعه پایدار را میتوان در سطوح و فعالیت‌های مختلف مطرح کرد، که شامل مقیاس‌های بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای استانی، ناحیه‌ای، شهری، محله‌ای، واحدهای همسایگی، سایر و مقیاس معماری است. در مقایسه با تعاریف و مفاهیم بسیاری که از توسعه پایدار در سطوح بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و شهری تاکنون ارائه شده است، می‌توان گفت که مفهوم توسعه پایدار در مقیاس محله هنوز به قطعیت روشن نشده است و ابعاد آن به ویژه داخل کشور مورد بررسی و تجزیه و تحلیل‌های جدی قرار نگرفته است (عزیزی، ۱۳۸۴).

در قالب نظریه‌ها و تجربیات موجود در مقیاس جهانی، اصول و معیارهای بسیاری را میتوان برای توسعه پایدار در مقیاس شهر و محله مطرح و مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. از جمله این اصول و معیارها میتوان به موارد زیر اشاره نمود:

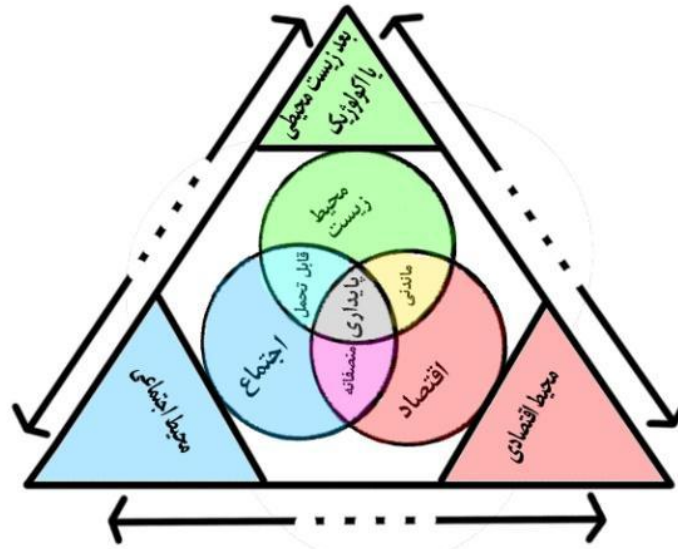
- **هویت و سرزندگی:** وضوح در درک از محله و سهولت در شناخت و برقراری پیوند بین عناصر و اجزای آن با سایر رویدادها و مکانها. محله با هویت محله‌ای است که از سایر مکان‌ها و محله‌ها قابل تمایز باشد. خوانایی محله از جمله معیارهای هویت و پایداری محله‌ها به شمار می‌رود (چپ من، ۱۳۸۴).

- **پویایی و سازگاری:** پویایی و ارگانیک بودن محله‌ها همراه با تداوم زندگی انسان‌ها و زنده بودن طبیعت. محله‌ها مکان تلاقی تعاملات و عوامل اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی ساکنین هستند (بارتون، ۲۰۰۳).

- **تنوع:** اصل تنوع را می‌توان در قالب اصول و معیارهای کارایی، سرزندگی و پایداری محله‌ها در نظر گرفت. دو عامل مهم و تعیین‌کننده در کیفیت محیطی، خصلتهای ساکنین محلات و فعالیت‌های آنها می‌باشد؛ هر دو خصلت به تبع شرایط مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست محیطی در جوامع مختلف، شهرهای مختلف و محله‌های مختلف، از تنوع لازم برخوردار هستند.

- **دسترسی:** دسترسی در محله تنها برای رفت و آمد نیست، بلکه میتوان از آن فضایی با عملکردهای متنوع را نیز انتظار داشت. دسترسی‌ها می‌توانند فضایی برای لذت بردن از فرآیند حرکت باشند.

- **تراکم و ظرفیت قابل تحمل محله:** هر چه مقیاس محدوده‌ها و فعالیت‌ها کوچک‌تر شوند، آثار تراکم بر بافت کالبدی- فضایی آنها و نیز زندگی مردم محسوس‌تر خواهد بود (الوندی پور و سربندی‌فرهانی، ۱۳۹۲).

شکل ۳: محیط ها و ابعاد توسعه پایدار
جدول ۱: ابعاد توسعه پایدار و نمود آن در طراحی پایدار

ردیف	ارکان توسعه پایدار	نمود در طراحی پایدار
۱	پایداری اقتصادی	حفظ و ارتقای وضعیت فعلی اقتصادی بدون تخریب منابع طبیعی
۲	پایداری اجتماعی	توجه به انسان و جامعه افزایش همبستگی اجتماعی و مشارکت مردمی توجه به هویت فرهنگی
۳	پایداری زیست محیطی	کاهش استفاده از منابع طبیعی و انرژی های تجدید ناپذیر جلوگیری از اتلاف منابع انرژی کاهش تولید پسماندها و تاکید بر استفاده مجدد و بازیافت پسماندها کاهش آلودگی ها

منبع: (بالارستاقی و خطیبی، ۱۳۹۲، ۴-۵).

توسعه پایدار محلی^۱

تصمیم گیری های توسعه پایدار بایستی در برگیرنده همه سطوح فعالیتی و مکانی باشد. از جمله آنها کیفیت زندگی در اجتماعات محلی است؛ یعنی توسعه پایدار و تصمیم گیری های آن تا سطح محلی گسترش می یابد و در بر گیرنده کیفیت اقتصادی، اجتماعی و سرمایه محیطی است که اعضای جوامع محلی (اجتماعات روستایی) را به سمت تولید و بازساخت زندگی با معنی هدایت می کند.

تفکر در انواع مختلف سرمایه اجتماع محلی پایه اساسی است. در تعریف توسعه پایدار، حرکت و مسیرها بایستی طوری انتخاب شود که نه تنها برای نسل امروز بلکه برای نسل آینده، فرصتهای برابر ایجاد کند و این امر با تقویت ذخایر و دارایی های

^۱ - Local Sustainable Development (LSD)

اقتصادی، اجتماعی و طبیعی و سرمایه انسانی همراه خواهد بود. پایداری نیازمند آن است که تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌ها، به سرمایه‌گذاری در ظرفیتهای اجتماع محلی بیانجامد تا از این راه ضمن تقویت شرایط ویژه، حداقل سرمایه‌های طبیعی، اجتماعی، انسانی یا اقتصادی نکاهد. در گذشته، توسعه با نگرشهای اقتصادی، اجتماعی و چشم‌انداز محیطی، سرمایه‌های اجتماع محلی به صورت بخشهای جداگانه مدنظر قرار می‌گرفت؛ سرمایه محیطی اغلب بی‌ارزش تلقی می‌شد و به فراموشی سپرده می‌شد. این نگرش به رویکردهای پراکنده در برنامه‌ریزی و طراحی راه‌حل‌ها می‌انجامد که اغلب با تأکید بر منافع کوتاه‌مدت همراه است و از این رو هزینه‌هایی را در کیفیت محیطی به همراه دارد. توسعه پایدار محلی نیازمند یک نگاه و نگرش یکپارچه به توسعه است که ارتباطات میان نظام‌های محیطی، اجتماعی و اقتصادی را مورد توجه قرار می‌دهد. به عبارتی توسعه اجتماعی و اقتصادی باید هماهنگ با نظام‌های محیطی باشد چرا که وابسته به آن هستند. پایداری همچنین نیازمند نوآوری در حکمرانی است. در واقع درگیر شدن و دخالت در تصمیم‌گیری‌ها که اثرگذار در زندگی مردم است، یکی از راه‌های ایجاد تغییرات می‌باشد که برای مردم و جوامع انسانی منافع خواهد داشت.

چارچوب توسعه پایدار محلی

دستیابی به توسعه پایدار نیازمند به یکسان کردن چارچوب چند عمل‌ملی است تا توسعه پایدار محلی جایگاه و موقعیت خویش را باز یابد. چارچوب طراحی است برای یکپارچه کردن و هماهنگ کردن هدفها، نقش‌ذی‌نفع‌های مختلف در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی. مطالعات نشان می‌دهد که اهداف شناخته‌شده در چارچوب برای سطح محلی عبارتند از:

- توانمندسازی (دارای اختیار بودن): در این بعد، تقویت مهارت و ایجاد محیط پاسخگو برای توسعه پایدار محلی در طول اقدامات ملی، مورد توجه قرار می‌گیرد.
- داشتن یک چشم‌انداز مشترک و فرهنگی است که شکل‌گیری فرهنگ نقد کردن مشترک فرایندهای توسعه پایدار را در همه سطوح تقویت کند.
- نهادینه کردن فرصت‌ها برای حکومت محلی، شهروندان، صاحبان کسب و کار و همه اعضای جامعه برای مشارکت در برنامه‌ریزی توسعه پایدار محلی و ساخت بخش‌ها و اجتماعات محلی پایدار.
- یکپارچه کردن برنامه‌ریزی توسعه پایدار محلی با فرایندهای برنامه‌ریزی رسمی در سطح اجتماع محلی و بخش‌ها.
- ایجاد چارچوب‌های توسعه پایدار مبتنی بر بخشها به منظور راهنمایی دخالت‌های توسعه‌ای در بخشها (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳).

برنامه‌ریزی محیطی ابزاری برای ارتقای توسعه پایدار

راهبرد توسعه پایدار در چارچوب سه حوزه راهبردی آن (اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی) و در سطوح مختلف فضایی/مکانی از محلی، منطقه‌ای و ملی تا بین‌المللی ضرورت دارد. در این چارچوب تأکید به نقش و ظرفیت برنامه‌ریزی فضایی هنگام دستیابی به پایداری اهمیت فراوانی دارد. در این راهبردها هدف‌ها و ابتکارات دست‌کم برای شش بخش اجتماعی و پنج بخش میانبخشی عملی مدنظر قرار می‌گیرد (جدول شماره ۲). در این میان راهبرد تنها در برگیرنده همه ابعاد برنامه‌ریزی فضایی یا تأکید صرف بر ظرفیت‌های برنامه‌ریزی به منظور ارتقای توسعه پایدار در مرزهای بین‌بخشی نیست بلکه برنامه‌ریزی فضایی توانایی و ظرفیت ویژه‌ای دارد که مانند ابزار هماهنگی برای یکپارچگی ملاحظاتی اجتماعی، اقتصادی و محیطی در سیاست‌های بخشی نیز تلقی می‌شود. بدین معنی که برنامه‌ریزی فضایی ابزار مطمئنی برای رویکرد یکپارچه با ابتکارات بسیار برای ارتقای توسعه پایدار است و با بکارگیری برنامه‌عملی با پروژه‌های ابتکاری به منظور پشتیبانی از توسعه پایدار از راه پژوهشی تحلیلی و ترکیبی (پژوهش، برنامه‌ریزی و عمل) به منزله یک ابزار عمل می‌کند و زمینه را برای هماهنگی در سیاست‌های منطقه‌ای در قلمرو سرزمین فراهم می‌آورد. با این نگرش به مفهوم برنامه‌ریزی فضایی در یک چشم‌انداز گسترده توجه می‌شود و فقط به برنامه‌ریزی روستایی و شهری- که عمدتاً در برنامه‌ریزی سنتی تأکید بر شکل فیزیکی طراحی پروژه‌های توسعه خاص است- محدود نمی‌شود.

جدول ۲: ابعاد روابط فضایی در سطوح اجتماعی - اقتصادی و محیطی

روابط اجتماعی - اقتصادی	سکونتگاه‌ها و اسکان
<ul style="list-style-type: none"> ❖ روابط اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی - تأمین نیازهای اساسی و سطح فقر - عدم تعادل در توزیع درآمد ها و دارایی‌ها - سطح مهارتها، متناسب با گرو های اجتماعی و درآمد - دسترسی به خدمات اجتماعی پایه متناسب با طبقه درآمد ❖ ساختار اقتصاد روستایی • ترکیب بخش های پایه - بخش اول: معدن، ماهیگیری و جنگلداری - بخش دوم: فرآوری محصولات کشاورزی و صنایع - بخش سوم: گردشگری، تجارت و خدمات • تسریع کنندگان خدمات پسین و پیشین - تولید محلی نهادها - صنایع فرآوری کشاورزی - تجارت خدمات تولیدی مصرفی • توزیع نیروی کار - نرخ مشارکت و نسبت بار تکفل - توزیع نیروی انسانی بر اساس بخش، نوع شغل و وضعیت شغلی. ❖ نظام های تولید روستایی • توزیع زمین و نظام مالکیت - نظام بزرگ مالکی و خرد مالکی - کشاورزی تجاری (کشت و صنعتها و زراعت اجاره ای) - توزیع زمین اشتراکی، دولتی و خصوصی • سازمانهای تولید 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ محیط طبیعی و منابع • محیط - ترکیب و تنوع گیاهی - یکپارچگی اکولوژیکی - خسارت بلایای طبیعی • منابع پایه - کیفیت خاک و میزان فرسایش - دسترسی به آب - جنگل و منابع معدنی ❖ محیط مصنوع • مزرعه (آبیاری، زهکشی و انبار داری) • روستا (راه ها، پل ها، برق، آب لوله کشی، ارتباطات و مسکن) • شهر (راه های روستا- شهر، مراکز مبادله، آب، فاضلاب، برق و ارتباطات) • منطقه (راهها، برق، ارتباطات، مراکز مبادله) ❖ نظام فضایی و پیوندها • تراکم جمعیت روستایی • دسترسی های فرا روستایی و روستا- شهری (کیفیت راه و فراوانی حمل و نقل عمومی) • پیوندهای ارتباطی • مهاجرت دوره ای درون منطقه و با مناطق دیگر.

منبع (همان منبع).

ابزارهای پایداری کیفیت محیطی

از جمله مهمترین ابزارهای پایداری کیفیت محیطی در محلات مسکونی را می توان، سیما و منظر، کیفیت های ادراکی و ذهنی، کیفیت اکولوژیک، کیفیت های رفتاری، مباحث زمینه و متن، خط آسمان، پایداری انرژی، ذکر نمود. ویژگی های پایداری زندگی در محلات مسکونی به شرح زیر بیان می شود:

محل به لحاظ اندازه خود می تواند موجبات مشارکت مردم در شکل دادن به محیط خود را فراهم آورد. - مرکز محل حس مکان و مرکزیت را تقویت می کند. - ایجاد گونه های مختلف مسکونی و کاربری های مختلط در محل، ترکیبی از سطوح اجتماعی و اقتصادی مختلف در محل را ایجاد می کند. محل باید مرکزی متشکل از کاربری های مختلط نظیر ایستگاه اتوبوس، واحدهای مسکونی بر روی مغازه ها، بازارچه، پارک، سالن اجتماعات، تعدادی مغازه ها برای نیازهای روزانه، یک فروشگاه کوچک، دفتر پست، قهوه خانه، روزنامه فروشی، بانک، کتابخانه، مرکز جراحی کوچک (پزشکی و دندانپزشکی)، پارک بازی و ورزش برای کودکان باشد. - ترافیک در داخل محل باید آرام بوده و ترافیک عبوری به طور کامل از محل خارج شود (همان منبع).

معیارهای پایداری کیفیت محیطی

اصل پایداری در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه به عنوان هدف کلی بین‌المللی تعیین شده است، اما رایج‌ترین تعریف از توسعه پایدار، تعریفی است که در کنفرانس زمین در ریو عنوان شده است و آن را چنین بیان می‌دارد: توسعه‌ای را می‌توان پایدار بر شمرده که نیاز حال را، بدون به مخاطره انداختن توان دستیابی نسل آینده به نیازها و خواسته‌هایش بر طرف کند (بارتون و همکاران، ۱۳۷۹).

- ۱- معیارهای کالبدی: تنوع و انتخاب، انعطاف‌پذیری، تمرکز، تمایز، کارایی منابع.
- ۲- معیارهای اجتماعی و فرهنگی: خودکفایی، نیازهای انسانی، عدالت اجتماعی و برابری.
- ۳- معیارهای اقتصادی: اقتصاد پایدار، عدم تمرکز صنایع و کاهش هزینه‌ها.
- ۴- معیارهای زیست‌محیطی: حمایت زیستی، کاهش آلودگی و کارایی منابع.
- ۵- معیارهای مدیریتی- حکمروایی: مشارکت مردمی، استراتژی از بالا به پایین، اطلاع‌رسانی عمومی برای مشارکت و آگاهی جامعه (رادجهانبانی و پرتوی، ۱۳۹۰).

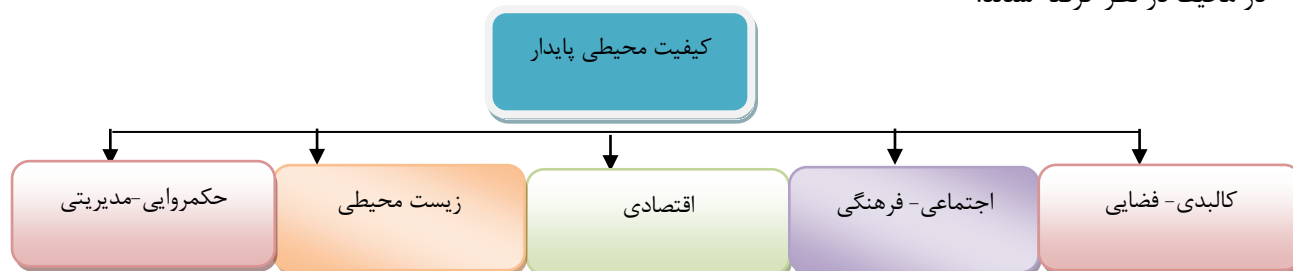
جدول ۳: ویژگی‌های یک اجتماع پایدار

امنیت اقتصادی	یک اجتماع پایدار فعالیتهای متنوعی را شامل می‌شود؛ صنایع و مؤسساتی که از نظر زیست محیطی (در همه جنبه‌ها) بی‌نقص و باثبات هستند؛ از نظر سرمایه‌گذاری ماندگارند؛ آموزش، تحصیل و دیگر اشکال کمک به سازگاری و انطباق نیازهای آینده را ارائه می‌کنند؛ اشتغال ایجاد می‌نمایند و پول را در داخل اجتماع صرف می‌کنند و این توانایی را به کارگران می‌دهند تا در اتخاذ تصمیماتی که آنها را متأثر می‌کند، سخنگو داشته باشند.
یکپارچگی اکولوژیک	یک اجتماع پایدارتر از راه کاستن و تغییر مواد زاید و پسماندها به شکل تولیدات غیر مضر و سودمند (بازیافت) و با به کارگیری منابع زیست محیطی به منظور رفع نیازهای انسانی بدون از بین بردن و تحلیل توانایی این منابع برای داشتن کارکرد در طول زمان با نظام‌های طبیعی هماهنگی دارد.
کیفیت زندگی	یک اجتماع دارای پایداری زیاد، گسترش احساس رفاه و بهزیستی مردم را که در بر گیرنده احساس تعلق، احساس مکانی، احساس خود ارزشی و عزت نفس، احساس سلامت و امنیت و احساس ارتباط با طبیعت است، تشخیص داده و از آن حمایت و پشتیبانی کرده و کالاها و خدمات مورد نیاز مردم را بدون برهم زدن یکپارچگی نظام‌های طبیعی تأمین می‌کند.
توانمندی و مسئولیت‌پذیری	یک اجتماع با پایداری بالا به مردم توانایی می‌دهد تا احساس نیرومندی نمایند و مبتنی بر یک دیدگاه و بینش مشترک، فرصت برابر، توانایی دسترسی به تخصص و دانش مورد نیازشان و ظرفیت کمک به تصمیماتی که بر زندگی آنها تأثیر می‌گذارد، پذیرای مسئولیت باشند.

منبع: رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳.

تدوین مدل ارزیابی کیفیت محیطی پایدار

به منظور سنجش کیفیت محیطی، معیارهای مورد بررسی در ابعاد مختلف آن با توجه به رویکرد توسعه پایدار و در قالب مدل ارزیابی کیفیت محیطی پایدار بر اساس رویکرد از بالا به پایین و ایجاد درخت ارزش در سطوح مختلف عمودی و افقی شکل گرفت. سطوح اصلی افقی این مدل در قالب ۵ مؤلفه اصلی کالبدی- فضایی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، زیست محیطی و حکمروایی- حکومتی طبقه‌بندی گردیدند (شکل ۳) و سوح عمودی آن شامل معیارها، شاخص‌ها و سنجه‌های در خور بررسی در محیط در نظر گرفته شدند.

شکل ۴: مدل کلی کیفیت محیطی پایدار مشتمل بر ۵ مؤلفه اصلی

عوامل، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر کیفیت محیط

در پی شکوفایی اقتصادی عصر طلایی و پاسخگویی صرف به نیازهای کمی که به نامطلوب شدن محیط‌های زندگی انجامید، بسیاری از اندیشمندان علوم اجتماعی و همچنین برخی از معماران و برنامه‌ریزان در پی مطلوب‌سازی محیط، بر لزوم توجه به کیفیت‌های مورد نیاز تأکید ورزیدند. در این دوره ابتدا بیشتر نظریه پردازان به انتقاد و هشدار در مورد فقدان دسته‌ای از کیفیت‌های مورد نیاز محیط پرداختند. بدین ترتیب کیفیت‌هایی چون سرزندگی، خوانایی، امنیت و نظایر اینها در محیط مطرح گردید و با توجه به موضوع بهبود وضع موجود، به طرح دسته‌ای از مفاهیم کیفی و ضرورت توجه به آنها پرداخته شد (پاکزاد، ۱۳۸۸، ۱۲). در جدول ۱ به بررسی عوامل مؤثر بر کیفیت محیط از دیدگاه‌های مختلف پرداخته می‌شود.

جدول ۴: عوامل، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر کیفیت محیط از دیدگاه اندیشمندان

عوامل مؤثر بر کیفیت محیط	نظریه پرداز
سرزندگی، معنی، تناسب، دسترسی، نظارت و اختیار، کارایی، عدالت	کوبین لینچ
نفوذ پذیری، گوناگونی، خوانایی، انعطاف پذیری، تناسب بصری، غنای حسی، رنگ تعلق، کارایی منابع، پاکیزگی، حمایت زیستی.	ایان بنتلی (۱۹۸۵)
مؤلفه کالبدی، مؤلفه ادراکی یا معنایی، مؤلفه اجتماعی، مؤلفه بصری، مؤلفه عملکردی، مؤلفه زمانی.	متیو کارمونا (۲۰۰۳)
پایداری زیست محیطی، منظر شهری، دیدها، فرم شهر، فرم ساختمان‌ها، عرصه همگانی.	پانتر و کارمونا (۱۹۹۷)
ساختار و خوانایی، فرم، آسایش و راحتی، دسترسی، بهداشت و ایمنی، حفاظت تاریخی، سرزندگی، حفاظت محیط طبیعی، تنوع، سازگاری، گشودگی، مراودات اجتماعی، برابری و مساوات، نگهداری، انطباق پذیری، معنی، نظارت و اختار.	ساولت ورت (۱۹۸۹)
دسترسی به فرصت‌ها، تخیل و شادی، قابل زندگی بودن، هویت و کنترل، اجتماع و زندگی همگانی، اصالت و معنی، فراگیر بودن محیط، خودکفایی.	جیکوبز و اپل یارد (۱۹۸۷)
حفظ تسلسل حرکت‌ها، محصوریت، پیوستگی لبه‌ها، کنترل محورها، در هم آمیختن فضاهای درون و بیرون.	راجرز ترانسیک (۱۹۸۶)
تنوع، تمرکز، دموکراسی (مردم سالاری)، نفوذ پذیری، امنیت، مقیاس مناسب طراحی ارگانیک، اقتصاد و ابزارهای مناسب آن، روابط خلاقانه، انعطاف پذیری، مشورت و مشارکت دادن استفاده‌کنندگان در طرح‌ها.	هان و هانتز (۱۹۹۴)
سازگاری، جلوه‌های خارجی، مباحث معمارانه.	شیروانی (۱۹۸۱)
حفاظت تاریخی و مرمت، طراحی برای پیاده‌ها، سرزندگی و تنوع استفاده‌بستر و محیط فرهنگی، بستر و محیط طبیعی، توجه به ارزش‌های معمارانه محیط.	کولمن (۱۹۸۷)
عملکرد، نظم، هویت، جذابیت.	گرین (۱۹۹۲)
سرزندگی، هارمونی یا هماهنگی با بستر موجود، تنوع، مقیاس انسانی، نفوذ پذیری، امکان، شخصی‌سازی مکان، خوانایی، انعطاف پذیری، امکان تحول سنجیده و کنترل شده، غنا	برایان گودی (۱۹۹۳)
فعالیت‌های مناسب، نظم بصری محیط، کاربری مختلط، توجه به عنصر خیابان، نفوذ پذیر بودن، اختلاط اجتماعی و انعطاف پذیر بودن فضاها.	جین جیکوبز (۱۹۶۱)
همسایگان سازگار، حس محله، حس تداوم، آگاهی از بیوسفر و احساس سرنوشت مشترک، حفاظت اکولوژیکی، تنوع، تحرک، انتخاب محل سکونت، اجتناب از جدایی اجتماعی و امکان گسسته شدن از پیوندهای اجتماعی.	مارگارت مید

منبع: (رادجهانبانی و پرتوی، ۱۳۹۰).

دیدگاه‌های متخصصین طراحی روستایی پیرامون معیارهای سازنده‌ی کیفیت محیطی

در بررسی دیدگاه‌های متخصصین طراحی روستایی با توجه به در دست نبودن نظریات معتبر جهانی و طرح ریزی برای روستاها بر مبنای دستورالعمل‌های راهنمای محلی، معیارهای ارائه شده توسط ۴ مورد از افراد و مراجع متخصص در این امر در ایران و یک مورد از دستورالعمل‌های محلی خارجی که تقریباً تمامی این اسناد محلی از ساختار مشابهی پیروی می‌کنند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند که در جدول شماره ۲ معیارهای ارائه شده بر اساس تفسیری که این متخصصین راجع به هر یک از آنها بیان داشته‌اند، استاندارد سازی شده و معادل‌های یکسانی برای موارد مشابه در نظر گرفته شده است.

جدول ۵: معیارهای کیفیت محیطی بر اساس دیدگاه‌های متخصصین طراحی روستایی

راهنمای طراحی در منطق روستایی ولینگتون	بنیاد مسکن	حناچی و کوششگران (۱۳۸۷)	علی‌الحسابی (۱۳۸۷)	حیبی و دیگران (۱۳۸۹)	معیارهای کیفیت محیطی در نظریات
عوارض طبیعی، اکوسیستم‌ها و زیست‌گاهها، کشتکاری، میراث روستایی، دسترسی، حدود و حریم‌ها، مکانیابی ساختمان‌ها، طراحی ساختمان‌ها، آمادگی برای تغییر.	کل‌نگری، بهینه‌گرایی، اصلاح‌گرایی، هدایت‌گری، کنترل، تعادل بخشی، کارکردگرایی، مکان‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، یکپارچگی ساختاری-کارکردی، ادراک محیطی، کارایی و اثربخشی، تسهیل‌گری، تناسب و سازگاری، پویایی، هماهنگی نهادی، نشاط و آرامش‌زیستی.	روستا به مثابه کانون تکوین سنت معماری سرزمینی، روستا به مثابه مجموعه‌ای از باورها، رفتارها و ساخته‌ها، نظر به تمامیت روستا به عنوان یک کل واحد در طرح‌های بهسازی، نگرش الگویی به طرح‌های بافت با ارزش برای تعمیم در تمامیت روستای مورد مطالعه، ارتقای مفهوم مکان به واسطه تکیه بر وجوه و حدود ارزشهای اختصاصی هر روستا، ارتقا سطح زندگی روستایی و حفظ ارزشها، تعمیم مفهوم ارزش به تمامیت روستا، تکیه بیشتر بر ظرفیت‌های مکانی روستا	روستایی شدن، روستایی دیدن، الگوسازی بوم‌محور و پایدار، معاصرسازی و پاسخگویی به نیاز، زیبایی در عین سادگی، حضور مردم در کانون طرح و پشتوانه مشارکتی روستاییان، استفاده به جا از مصالح بومی.	سازمندی، هماهنگی و سازگاری، مشارکت، سلسله‌مراتب مکانی، تنوع، مقیاس انسانی، توازن، بودن و زیستن، قلمرو، خوانایی، کثرت و وحدت، چشم‌انداز بصری، هویت و شخصیت، انعطاف‌پذیری، کنش و اندرکنش.	معیارهای کیفیت محیطی در نظریات

<p>توجه به زمینه و تناسب با محیط فرهنگی، طبیعی، انسان ساخت، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، رشد و تغییر تدریجی، تناسب کارکردها و کالبد آنها با یکدیگر، پیوند با طبیعت، سلسله مراتب اجتماعی، فضایی و قلمروها، تنوع کالبدی، در عین سادگی، مقیاس انسانی، توازن در عین تنوع فرم، فضا و فعالیت، غنای بصری و غیر بصری، خود بسندگی در عین پیوند با محیط پیرامونی، آرامش، خوانایی کالبدی، وحدت (در عین کثرت)، هویت و شخصیت، انعطاف پذیری در برابر طبیعت و نیروهای طبیعی.</p>	<p>توجه به روستا به مثابه روستا، مشارکت در طراحی، برنامه ریزی، تصویب، اجرا، توجه به زمینه و الگوگیری (محیط فرهنگی، طبیعی، انسانساخت)، پایداری (کالبدی)، پیوند بین گذشته و آینده، زیبایی در عین سادگی، هویت مکانی، استفاده از مصالح بوم آورد و تداوم در الگوی معماری بومی روستا.</p>	<p>توجه به روستا به عنوان میراث طبیعی و فرهنگی، توجه به زمینه و الگوگیری (محیط فرهنگی، طبیعی، انسان ساخت و اجتماعی)، وحدت (نگاه کل نگر)، الگوسازی (در بافت یک روستا و نه مشترک میان تعدادی روستا)، هویت مکانی، زیست پذیری (اقتصادی، اجتماعی)، پیوند بین گذشته و آینده، مشارکت در اجرا، هماهنگی نهادی، اولویت به زیرساخت ها، تکیه بر امکانات بومی، حفاظت و توسعه هم راستا.</p>	<p>وحدت (نگاه کل نگر)، آمایش و بهینه گرایی، مشارکت در اجرا، توازن (فرم، فضا و فعالیت)، هویت مکانی، وحدت (کالبدی، عملکردی)، خوانایی کالبدی، کارایی، دسترسی با تمامی جنبه های کمی و کیفی، زیست پذیری، فعالیت، اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، زیست محیطی، آرامش، هماهنگی نهادی.</p>	<p>حفاظت و پایداری عوارض طبیعی و اکوسیستم ها، توجه به زمینه و الگوگیری (طبیعی و انسانساخت)، غنای بصری (حفاظت از منظر طبیعی و بهبود منظر از طریق عناصر طبیعی)، حفاظت از عوارض فرهنگی و کالبدی، دسترسی فیزیکی با اولویت پیاده، عدم وجود آلودگی (بصری، ایمنی و امنیت، محرمیت بصری و صوتی، هویت مکانی و شخصیت روستایی، کارایی انرژی، تناسب با نیازهای آینده.</p>
---	---	---	---	--

استاندارد سازی معیارها

بر اساس بررسی های انجام گرفته یک فضا یا سکونتگاه روستایی خوب:

- از بعد کالبدی باید در کلیت و جزء فضاهای خود دارای هویت شاخص، شخصیت و حال و هوای روستایی و برانگیزاننده حس مکان باشد؛ کالبد روستا بایستی دوام پذیری و پایداری ضمن امکان مطابقت با نیازهای زیستی زمانه داشته باشد؛ هرگونه مداخله در بافت روستایی باید با توجه به زمینه کالبدی و طبیعی روستا و در تداوم الگوی معماری بومی صورت گیرد؛ بافت واجد خوانایی، تنوع کالبدی و ارزش های زیبایی شناختی از جمله وحدت، یکپارچگی و هماهنگی در اجزا باشد؛ همچنین از عناصر طبیعی از قبیل آب و گیاه و مصالح بومی، در منظرسازی و تقویت غنای حسی (غیر بصری) بافت استفاده شود. بر این اساس می توان گفت روستا باید دارای محیط کالبدی شایسته سکونت و فعالیت و رشد انسانی، با شخصیتی منحصر به فرد و غنی باشد.

- از بعد اجتماعی و فرهنگی روستا نمی تواند دارای تنوع اجتماعی باشد و این معیار تنها مناسب فضاهای شهری است، چنانکه در نظریات طراحی روستایی بحث شده نیز به آن اشاره ای نشده است. در روستا بهره مندی از یک ملات چسبیده و یکپارچه کننده فرهنگی است که یک بدنه یکپارچه اجتماعی را به عنوان سرمایه اجتماعی غنی آن فراهم می آورد. روستا باید واجد خصوصیت زیست پذیری اجتماعی باشد و همواره روابط صمیمانه روستائیان در متن بافت روستا به چشم بخورد و میل شدید به مشارکت و همدلی و حضور مؤثر و توأم با حس مسئولیت در میان اهالی وجود داشته باشد. توجه به زمینه و تناسب با محیط فرهنگی، اجتماعی و هویتی روستا یک ضرورت است. همچنین با عنایت به روستا به عنوان میراث طبیعی و فرهنگی از

بیرون، در درون جامعه هم بایستی هویت اجتماعی قدرتمندی جهت پیوند به گذشته تاریخی و شناخت و افتخار نسبت به آن وجود داشته باشد.

- از بعد اقتصادی (عملکردی) سکونتگاه روستایی باید زیست پذیر بوده و سرزندگی، تحرک و بقای اقتصاد بومی خود را تضمین نماید. همچنین تنوع عملکردها در مقیاس خرد و تناسب و سازگاری آن‌ها با یکدیگر، با کالبد و با نیازها و امکانات بایستی مورد توجه قرار گیرد.

- از بعد زیست محیطی باید پایداری و کارایی منابع و انرژی را تضمین نموده، از اکوسیستم‌ها پشتیبانی نماید. هیچگونه آلودگی زیست محیطی و آسیب به محیط یا منابع ایجاد نماید و در پیوند با طبیعت، به صورت سیستمی زنده، انعطاف پذیر، خودپایدار و چرخه‌ای عمل نماید. به عبارتی دیگر روستا به عنصری از عناصر اکوسیستم طبیعی تبدیل شده و خود را چه از لحاظ منظر، کارکرد و یا دیگر برون‌دادها به طبیعت تحمیل نماید.

- از بعد مدیریتی باید مشارکت روستاییان در تدوین طرح‌های روستایی و اجرا و مدیریت و نگهداری توسط آن‌ها منظور شده باشد. علاوه بر این چنانکه در بخش اجتماعی بحث شد، وجود یکپارچگی تفکر مدیریتی و نیز برخورداری از دانش و بینش مطلوب در امور (چه دانش بومی، چه سنتی و چه مدرن)، تأثیر به‌سزایی در بقا و توسعه روستا خواهند داشت. موارد ذکر شده معیارهایی عمومی و کلی هستند که می‌توان در ارزیابی یا طراحی یک سکونتگاه روستایی به آن‌ها استناد نمود، اما لازم است این موارد در هر روستا به عنوان یک پروژه منحصر به فرد، باز تعریف شده و با خصوصیات آن روستا مطابقت پیدا نمایند (یدقار و پور روحانی، ۱۳۹۱).

نتیجه‌گیری

تحولات اخیر جامعه جهانی از یک طرف، برنامه‌ریزی را با دگرگونی عمیق در اهداف، روش‌ها و ارزش‌های خود رو به رو کرد و از طرف دیگر، موجبات توجه دوباره به مناطق روستایی به عنوان عنصر هویت بخش جامعه را فراهم آورد. از مهمترین جریان‌های فکری که برنامه‌ریزی را تحت تأثیر خود قرار داد مفهوم کیفیت محیطی زندگی روستایی بوده است. این مفهوم لزوم توجه به برنامه‌ریزی به در نظر گرفتن شاخص‌های زیست محیطی، اجتماعی، زیبایی‌شناختی و ... در فرایند توسعه روستایی به منظور ارضای نیازهای مادی و معنوی روستاییان را ضروری و اجتناب ناپذیر کرده است. از طرف دیگر، امروزه مناطق روستایی علاوه بر کارکرد اصلی خود، به عنوان مکانی برای ایجاد بخشی از تعامل بین انسان و ساختارها و نماد هویت اجتماعی روستاییان رابطه مستقیم و تنگاتنگی با مفهوم کیفیت محیطی با محورهایی چون سرزندگی، معنی، تناسب، دسترسی و نظارت دارند که تحقق این مهم در مراکز روستایی مستلزم توجه برنامه‌ریزی روستایی به اهداف و ارزش‌های اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، زیباشناختی و کارایی در چارچوب مفهوم کیفیت زندگی روستایی است. بنابراین میتوان گفت که تحول در شیوه‌ها و انگاره‌های موثر بر برنامه‌ریزی و از جمله برنامه‌ریزی در مناطق روستایی را به سمت ارتقای کیفیت محیط زندگی روستایی در این مراکز سوق داده است. لذا توسعه پایدار است که در آن شاخص‌های مربوط به کیفیت محیطی از عوامل زیست محیطی (در قالب اولیه‌ترین نیازها) تا زیبایی‌شناختی (در قالب نیازهای عالی و برتر) براساس راهبردها و سیاستهای معرفی شده در این تحقیق به اجرا درآید.

به طور کلی عناصر اصلی برنامه‌ریزی پایدار با توجه به کیفیت محیطی در قالب موارد زیر قابل جمع بندی می‌باشد:

- ۱- افزایش منبع اجتماعی
- ۲- به حداقل رساندن مصرف منابع طبیعی
- ۳- کارآمدی استفاده از فضای روستایی از طریق بسیج روستاییان و مسئولین
- ۴- در نظر گرفتن توان زیست محیطی و پاسخگویی به نیازهای اقتصادی- اجتماعی ساکنانش.
- ۵- استفاده برابر همه مردم و ساکنین از حقوق و امکانات منطقه و همچنین پذیرش مسئولیت‌های آنها و تصمیم‌گیری‌هایی را که بر محیط زندگی‌شان تأثیر می‌گذارند.
- ۶- هویت مختص و احساس تعلق در ساکنین.

- ۷- استفاده کارآمد از فضای روستایی، کاهش مصرف سرمایه طبیعی، افزایش سرمایه اجتماعی.
- ۸- برخورداری از کیفیت بالای زندگی، بهداشت و رفاه.
- ۹- نگرش مبتنی بر اجتماعات محلی در برنامه‌ریزی روستایی (برنامه‌ریزی و طراحی).

منابع و مآخذ

- آقایی هیر، محسن، ۱۳۸۳، سطح بندی توسعه ی روستاهای بخش هیر با استفاده از GIS. پایان نامه ی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، تهران، دانشکده ی علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- الوندی پور، نینا و سربندی فرهانی، معصومه، ۱۳۹۲، واکاوی مفهوم کیفیت محیطی و محله پایدار، دومین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت محیط زیست.
- بارتون، الیزابت و کیتی، ویلیامز و مایک، جنر، ۱۳۷۹، شهر متراکم و پایداری شهری، مترجم فریده باروقی، مدیریت شهری، سال ۱، شماره ۴، صص ۲۵-۱۴.
- بالارستانی، ابوالفضل و خطیبی، سیدمحمدرضا، ۱۳۹۲، نقش توسعه پایدار در ارتقاء کیفیت محیطی ورودی های شهری مطالعه موردی ورودی شهر گرگان، اولین همایش ملی معماری، مرمت، شهرسازی و محیط زیست پایدار.
- بریمانی، فرامرز و اصغری لقمجانی، صادق، ۱۳۸۹، تعیین شدت ناپایداری زیست محیطی سکونتگاه های روستایی سیستان با استفاده از مدل ارزیابی چند معیاره، جغرافیا و توسعه، سال ۸، شماره ی ۱۹، صص ۱۴۴-۱۲۷.
- پاکزاد، جهانشاه، ۱۳۸۸، مبانی نظری و فرایند طراحی شهری (ویرایش سوم)، وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شورای شهرسازی و معماری، دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری.
- پور طاهری، مهدی و نقوی، محمدرضا، ۱۳۹۰، توسعه کالبدی سکونتگاههای روستایی با رویکرد توسعه پایدار (مفاهیم، نظریه ها، راهبردها)، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۷.
- پوراحمد، احمد و فرهودی، رحمت اله و حبیبی، کیومرث و کشاورز، محمد، ۱۳۸۸، بررسی نقش کیفیت محیط سکونتی در مهاجرت های درون شهری، مطالعه موردی بافت قدیم خرم آباد، فصلنامه پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۵، صص ۵۳-۱۷.
- توکلی، مرتضی و رکن الدین افتخاری، عبدالرضا، ۱۳۸۲، رفاه اجتماعی روستایی رویکردی شناختی در تبیین معرف ها، مجله مدرس، دانشگاه تربیت مدرس تهران، دوره ۷، شماره ۲.
- توکلی، جعفر و رستمی، بهزاد، ۱۳۹۲، پایداری سکونتگاه های روستایی شهرستان تکاب، فصلنامه روستا و توسعه سال ۱۶، شماره ۲، صص ۸۳-۶۳.
- چپ من، دیوید، ۱۳۸۴، آفرینش محلات و مکانها در محیط انسان ساخت، ترجمه شهزاد فریادی و منوچهر طیبیان، انتشارات دانشگاه تهران.
- حبیبی، محسن و دیگران، ۱۳۸۹، طراحی روستایی، مشارکت و توسعه پایدار، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۲، صص ۱۶-۳.
- حناچی، پیروز و کوششگران، علی اکبر، ۱۳۸۷، بررسی راهبردها و سیاست های مداخله در ساختار بافت با ارزش روستاها، فصلنامه آبادی، شماره ۵۹، صص ۲۴-۳۱.
- خسرو بیگی، رضا و شایان، حمید و سجاسی قیداری، حمدالله و صادقلو، طاهره، ۱۳۸۹، سنجش و ارزیابی پایداری در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک تصمیم گیری چند متغیره ی فازی- تاپسیس، پژوهش های روستایی، سال ۲، شماره ی ۱، صص ۱۸۵-۱۵۱.
- داداش پور، هاشم و روشنی، صالح، ۱۳۹۲، ارزیابی تعامل میان فرد و محیط زندگی در محلات جدید با استفاده از سنجش کیفیت عینی و ذهنی، مطالعه موردی شهرک نفت تهران، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات شهری، شماره ششم.
- رادجهانبانی، نفیسه و پرتوی، پروین، ۱۳۹۰، بررسی تطبیقی کیفیت محیط در محله های شهری، با رویکرد توسعه پایدار مطالعه ی موردی محله های خیابان و ایلگی تبریز، دوفصلنامه ی دانشگاه هنر، شماره ی ششم.

- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا و بدری، سیدعلی و سجاسی قیداری، حمدا...، ۱۳۹۳، بنیان های نظریه ای برنامه ریزی کالبدی مناطق روستایی، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- سعیدی، عباس، ۱۳۷۷، توسعه ی پایدار و ناپایداری توسعه ی روستایی، فصلنامه مسکن و انقلاب، سال ۲، شماره ۳۴، صص ۲۲-۱۷.
- عزیزی، محمد مهدی، ۱۳۸۴، محله مسکونی پایدار، بررسی تطبیقی محلات قدیم و جدید شهر تهران، طرح پژوهشی ارائه شده در قطب علمی توسعه شهری پایدار، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- علی الحسابی، مهران، ۱۳۸۷، کند و کاوی در کیفیت طراحی روستایی، فصلنامه آبادی شماره ۶۰، صص ۱۱-۶.
- فاضل نیا، غریب و شمس الدینی، علی و دهقانی، کیومرث، ۱۳۹۲، تحلیلی بر کیفیت مکان در سکونتگاه های روستایی شهرستان ممسنی، مطالعه موردی بخش دشمن زیاری، کاوش های جغرافیایی مناطق بیابانی، سال اول شماره دوم، ۲۲۰-۱۹۵.
- فرجی سبکبار، حسن علی و بدری، سید علی و مطیعی لنگرودی، سید حسن و شرفی، حجت الله، ۱۳۸۹، سنجش میزان پایداری نواحی روستایی بر مبنای مدل تحلیل شبکه، با استفاده از تکنیک بردا، مطالعه ی موردی نواحی روستایی شهرستان فسا، پژوهش های جغرافیای انسانی، سال ۴۲، شماره ی ۷۲، صص ۱۵۶-۱۳۵.
- قدیری معصوم، مجتبی و ضیاء نوشین، محمد مهدی و خراسانی، محمد امین، ۱۳۸۹، پایداری اقتصادی و رابطه ی آن با ویژگی های مکانی- فضایی مطالعه ی موردی روستاهای دهستان کوهین شهرستان کیودر آهنگ، روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ی ۲، صص ۲۹-۱.
- کرد زنگنه، جواد، ۱۳۸۱، بررسی کیفیت زندگی مرتبط با سالمندان و عوامل مؤثر بر آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- منشی زاده، رحمت اله و رحمانی، بیژن، ملکی، لطف الله، ۱۳۹۳، عملکرد مدیریت نوین روستایی در پایداری اقتصادی سکونتگاه های روستایی مطالعه مورد ی روستاهای پیرامون اردبیل، فصلنامه علمی- پژوهشی و بین المللی انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال دوازدهم شماره ۴۰.
- نقوی، محمدرضا و پایدار، ابودر و قاسمی، یاسر، ۱۳۹۱، بررسی و تحلیل نقش فرهنگ در توسعه مناطق روستایی با رویکردهای توسعه پایدار، مهندسی فرهنگی، سال ششم، شماره ۶۷ و ۶۸، صص ۹۹-۹۸.
- یدقار، علی و پورروحانی، ماجده، ۱۳۹۱، معیارهای ارزیابی کیفیت فضاها و سکونتگاه های روستایی، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۹، صص ۶۵-۶۴.
- Barton, Hugh, et al, 2003, **Shapin Neighborhoods: A guide for health, Sustainability and vitality**, Spon press, London and New York.
- Isrds. 2000, **the Integrated Sustainable rural Development Strategy** November.
- Oecd. 2001. **Sustainable development: Critical issues** Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Moles, R.F.; Morrissey, W.J.; and O,Regan B, 2008, **Practical appraisal of sustainable development: methodologies for sustainable measurement at settlement level**, Environmental Impact Assessment Review, Vol. 28, No 2-3, pp 144-165.
- Nzier. 2005, **Sustainable development Nzier s standard terms of engagement for contract research can be found at www.nzier.org.nz.**
- Van Kamp, I., Kees L., Meijer, G. and Marsman, A. (2003). **Urban Environmental Quality and Human Well-being towards a Conceptual Framework and Demarcation of Concepts: a literature study**. in landscape and urban planning, (65), 5-18.